

УДК 002.2:003.249:2-526:27-247(4)"15"

О. А. Іванова,
кандидат філологічних наук,
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

ЗАМОВНИК КОПЕНГАГЕНСЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ СТВОРЕННЯ РУКОПISУ

Досліджено історичний контекст запису писця кириличного рукопису XVI ст., що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Ключові слова: книгознавство, рукописна книга, богослужбна книга XVI ст., історія Росії XVI ст., історія Західної Європи XVI ст., датсько-російські відносини XVI ст., Іван Грозний.

У зібранні рукописів бібліотеки Софійського собору, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, серед інших рукописних богослужбних книг XVI ст. міститься Євангеліє тетр (ф. 312, № 32), датоване 2 травня 1579 р. – часом завершення роботи. Відомості про дату створення наведено в записі писця Шерапки Євдокимова, що містить також і дані про місце створення – «королевский город Капнагав у Дацькой земле», а також про замовника рукопису. Варто навести повний запис: «лѣта 1579, маиа 2 днѣ, си еугліа написана в дацкой земле за морем, в королевском городе в капнагаве. а писал сі еугліа многогрѣшнии раб ѡлѣксѣев члѣвкъ григоревича двѣда, шерапка евдокимов по ѡлѣксеевоу веленію» [1, с. 12; 2, с.160–161].

Рукопис формату в 2°, задовільної збереженості, без фізичних втрат, налічує 160 аркушів. Блок складається з 22-х зошитів, майже всі по 8 аркушів, окрім першого й останнього зошита, та трьох зошитів всередині рукопису (VI, IX, XVI), які складаються з шести аркушів. Рукопис написаний дрібним російським півуставом XVI ст., одним почерком.

На папері рукопису є одна філігрань – риба в колі, над нею літери GC, за альбомом Брикє цей водяний знак схожий на № 12 430 і датується 1574–1579 рр. [3, № 12 430]. Згідно з Брикє, цей водяний знак та подібні йому

філіграні № 12 429, 12 430, 12 431, 12 432 характерні для паперу, виробленого в пруській провінції Познань, міста Бромберг (польськ. Bydgosć) та Накель, або у Померанії, міста Іновроцлав (польськ. Inowrocław, нім. Inowrazlaw) та Щецин (польськ. Szczecin, нім. Stettin) – землях, безпо-середньо близьких до Данії.

Рукопис традиційно прикрашають структурні елементи оздоблення: заставки та заголовні ініціали відкривають кожну з чотирьох частин євангельського тексту – євангелія від Матфея (арк. 5), від Марка (арк. 45), від Луки (арк. 72), від Іоанна (арк. 114).

У заставках на арк. 5 і 45 – подвійна рамка, в одній – смугастий орнамент, в іншій – плетінчастий; внутрішній простір заповнено рослинним орнаментом, по кутах та боках рамки тератологічні елементи. У заставці на арк. 72 рамка орнаментована дрібними трикутниками, всередині рамки дві невеличкі ромбовидні плетінки, між ними стилізована квітка. В останній заставці на арк. 114 рамка орнаментована косими смужками, всередині рамки рослинний орнамент, по кутах тератологічні елементи. Всі заставки виконані яскравими насиченими фарбами, синьою та червоною.

У заголовних ініціалах у тератологічному стилі виконаний лише ініціал до першого євангелія на арк. 4. Останні три ініціали лише прикрашені рослинними елементами, на арк. 45 і 72 ініціали двоконтурні, окрім кіноварі також використана синя фарба, на арк. 114 кіноварний ініціал, прикрашений стилізованими завитками та розчерками.

У покажчику глав на арк. 1–2 використані кіноварні смужки, що відділяють стовпчики тексту; вони прикрашені елементами рослинного орнаменту.

Рукопис має звичайний, традиційний для цього типу богослужбової книги зміст: молитва перед читанням Євангелія, передмова Феоділакта Болгарського, євангелія від чотирьох євангелістів, покажчики (на рік від Пасхи, читань за Октоїхом з поясненням, на чинопослідуваннях і требах, загальних читань святим) та Місяцеслов. Запис писця розміщено на останньому 159 арк. з текстом унизу сторінки.

Незвичність місця створення слов'янського кириличного богослужбового рукопису – «Дацкая земля, город Капнагав» – зумовила подальші дослідження обставин створення рукопису для встановлення особи його замовника – Олексія Григоровича Давидова та його долі.

Біографію цієї людини довелося реконструювати за окремими фрагментами історичних та наукових джерел [4, с. 327].

Олексій Григорович Давидов – один з чотирьох синів боярина Григорія Давидовича Давидова з роду Давидових-Мінчакових, який походить від мурзи Мінчака Косаєвича, який прибув до Москви з Великої Орди на початку XV ст. і прийняв хрещення з ім'ям Бориса Симеона. Мінчак – поширене серед тюркських народів чоловіче ім'я, похідне від мунчак або мунджак і означає намисто з дорогоцінних каменів [5, с. 17]. Друге прізвище Давидови-Мінчакови отримали від самого мурзи, а перше від його внука – Давида Івановича Мінчакова, який вважається родоначальником Давидових [4, с. 327].

У XVI ст. уже існувало кілька родів з прізвищем Давидови. Батько Олексія Давидова Григорій походив від старшого роду. Одним з далеких нащадків цих Давидових був відомий поет-партизан Денис Васильович Давидов. Відомо, що Давидови старшого роду в XVI ст. володіли землями у Дмитровському, Рузькому та Коломенському повітах [6, с. 194].

Родовий герб Давидових відомий за малюнком пізнього періоду (XVIII ст.). Гербовий щит розділений на чотири поля, посередині розміщується невеликий щиток. У першій та четвертій частинах зображений орел з мечем у кожній лапі, у другій та третій – лук зі стрілою з трьома зірками над ним. У щитку розміщений польський герб Корибут (півмісяць рогами вгору, над ним – хрест, унизу – зірка [6, с. 195].

В обрисі герба бачимо пряме запозичення з польської геральдики: він походить від герба сина великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича-Корибута, удільного князя Новгород-Сіверського, згодом Збаразького, Брацлавського і Вінницького (XIV – поч. XV ст.).

Олексій Давидов, як і належало боярському сину, був винятково на військовій службі. Уперше Олексій згадується разом зі своїми братами Федором та Никифором («Алексей, да Федка, да Микифорец Григорьевы дети Давыдова») у «Тисячній книзі» – документі, який містив перелік обраних у 1550 р. «кращих» дворян для служби при царському дворі, а також розпорядження про наділення їх землею у Московському повіті. За цим документом у 1550 р. він повинен був служити в місті Дмитрові як син боярський дворовий [7, с. 67]. Сини боярські – здебільшого вихідці з боярських родин – склали особливий стан, який разом із дворянами відбував обов'язкову військову службу в російській кінноті; звання синів

боярських вважалися вищими за звання дворян і як нащадки боярського роду заносилися в Боярські книги, що були започатковані при Івані III і велися аж до Петра I; у них зазначалися чини та посади, отримані земельні ділянки та грошові оклади, службові зміни (підвищення чину, прибавки окладів, відставки та ін.) тощо. На жаль, це важливе історичне джерело дійшло до нашого часу лише частково, збереглося 12 книг, інші втрачені у війнах 1612 і 1812 р. [8, с. I].

За свою службу діти боярські отримували землі; про таке отримання землі Давидовими є дані в списку з грамоти царя Івана Васильовича 3 жовтня 1550 р., в якій він «приговорил з бояры учинить в Московском уезде да в половине Дмитрова да в Рузе да в Звенигороде да в Числякех ... помещиков детей боярских лутчих слуг, 1000 человек» [9, с. 41]. Далі в тексті грамоти йдеться про надання маєтків відповідно до поділу дітей боярських на три розряди («статьи» – *рос.*). «Алексей да Фетка да Микифорец Григорьевы дети Давыдова» увійшли до третього розряду і отримали в Московському повіті по 100 четвертей (54, 5 га) орної землі [9, с. 46].

Наступне згадування про Олексія Давидова в документальних джерелах міститься в записі в Олександро-Невському літописі 25 грудня 1552 р. (7060) у звістці «О присылке ис Казани»: «...которые Казанцы хотели лихо чинити, Тугаевы дети с товарищи и воеводы послали Комая-мурзу да Никиту Казаринова, и они их на Арской стороне – и с ними Арские люди – побили... и послали воевод на Арскую и Побережну сторону ясаков брать дети боярских Алексея Давыдова, Назара Глебова, Григорья Злобина, Якова Остафиева ... и иных в разные волости, и дети боярские ясаки собрали сполна и привезли к воеводам, а на Луговую послали же» [10, с. 214].

Запис розкриває події кінця 1552 р., які відбулися в околицях Казані – в місті Арську та на Побережній стороні (селах Ногайського шляху) – вже після завоювання Казані Іваном Грозним у вересні–жовтні 1552 р. (Арськ був взятий за три тижні до падіння ханства), знищення Казанського ханства та включення його земель до складу Московії. Проте, як свідчать літописні джерела, населення ще довго не могло змиритися із завоюванням і не бажало платити загарбникам ясак – данину, що сплачувалася натурою (здебільшого хутром), тому й посилалися загони для втихомирення незадоволених; в одній з цих каральних експедицій серед інших бачимо й Олексія Давидова.

Відомості про подальшу службу О. Давидова знаходимо в Розрядних книгах 1550–1636 рр. і 1475–1605 рр. У 1558–1559 рр. вона була пов'язана з охороною прикордонних «українних» земель Московської Русі – Карачева та Дедилова. Обидва міста входили до прикордонної оборонної лінії від кримських татар: «66-го (1558) были воеводы по украиным городом под осень после отпуску воевод больших ... В Карачеве князь Михайло Васильевич Жижимской да Алексей Григорьев сын Давыдов» [11, с. 68; 12, с. 166]. «Тово же лета (67–1559) марта в 11 день приговорил государь царь и великий князь Иван Васильевич всеа Руси з братом своим со князем Володимером Ондреевичем и з бояры, как ему государю против своего недруга крымского царя Девлет Гирея стояти и своих украинных городов оберегати ... И князю Володимеру Ондреевичю с своими людьми быти готову же. А боярам и воеводам велел быти по полком. А стояли на Дедилове ... В правой руке головы з боярином со князем Иваном Федоровичем [Мстиславським] Нелюб да Василей Колычовы, ... Алексей Давыдов» [11, с. 83; 12, с. 181].

Згадані місця призначення Олексія Давидова – Карачев та Дедилов входили до передової лінії російської оборони «Великої засічної лінії» («Большая засечная черта» – рос.), організацію якої було розпочато у 50-ті роки XVI ст. та закінчено у 1566 р., разом з такими містами-фортецями, як Алатир, Темников, Кадом, Шацьк, Ряжськ, Данков, Єпифань, Пронськ, Михайлов, Новосиль, Мценськ, Орел, Новгород-Сіверський, Рильськ і Путивль.

Система оборони дістала свою назву від основного її елемента – лісових засік-завалів; крім них використовувалися також частоколи, надовби, земляні вали тощо. Для проходу через лінію будувалися пропускні пункти із баштами та підйомними мостами. У найважливіших стратегічних місцях зводилися фортеці. Сюди направляли воевод з Москви, які керували формуваннями полків, придатних як для оборони, так і для наступу. Первісна зовнішня лінія оборони держави кінця XV – першої половини XVI ст., що обмежувалася здебільшого укріпленнями вздовж берега річки Оки, разом із збудованими фортецями (у Нижньому Новгороді, Тулі та ін.), у другій половині XVI ст. була вже внутрішньою лінією.

У 1558 р. за ініціативою Івана Грозного розпочалася Лівонська війна; за словами царя, він вирішив «повернути собі свою вотчину» й отримати

вільний доступ до берегів Балтійського моря. Війна тривала 25 років і стала найважчим періодом російської держави того часу.

Участь Олексія Давидова у війні на її першому етапі, успішному для російських військ, відображена в Розрядній книзі, в записах за 1560 р.: «Тово же году 1560 (68) генваря в 2 день послала государь в немецкую землю к Алисту и под все города бояр и воевод с нарядом. А быти по полком ... В передовом полку бояре Иван Петрович Хиров Яковля да Иван Меншой Васильевич Шереметев; да с татары голова Алексей Давыдов» [11, с. 89–90; 12, с. 184]. Як бачимо, Давидов очолював загін татар, які, як і мордва, черемиси та кавказькі черкеси, брали участь у військових діях пліч-о-пліч з московськими стрільцями та новгородською вольницею.

На другому етапі війни (1562–1569), що характеризується, передусім, війною Росії та Литви, в рік заснування опричнини (1565) Давидов був направлений до Новгород-Сіверського, найзахіднішого із «засічних» міст зовнішньої лінії. Про його призначення згадується в двох Розрядних книгах – книзі 1550–1636 рр.: «А Алексею Давыдову велено итить в Новгородок Северской», «В Новегородке Северском князь Иван Григорьев сын Щербатой да Алексей Давыдов» [11, с. 143], а також у книзі 1475–1598 рр., де зазначено місце його призначення – другим воеводою: «... да в прибавку за город Алексей Григорьев сын Давыдов» [12, с. 215].

Через п'ять років служби в Новгороді-Сіверському, в 1570 р., Давидов повертається на колишнє місце своєї служби – Дедилов: «78-го (1570) с весны велел государь царь и великий князь Иван Васильевич всеа Руси быти от поля и по украиным городам воеводам:... На Дедилове Иван Михайлович Морозов да голова Алексей Давыдов», трохи нижче є уточнення розміщення призначених за полками: «... В передовом полку з Дедилова Иван Михайлович Морозов да голова Алексей Давыдов» [11, с. 172, 173].

У 1576 р., майже за рік до Лівонського походу, Іван Грозний здійснює напад на шведські володіння в Прибалтиці. З жовтня 1576 до березня 1577 р. Олексій Григорович з братом Никифором – у складі численого війська «з нарядом» (артилерією), яке тримає в облозі фортецю Коливань (суч. Таллінн): «Тово же году (1576), октября в 23 день, государь царь и великий князь Иван Васильевичь всеа Руси приговорил ... послать воевод в Немецкую землю с нарядом зимою х Колывани. Да под Колыванью же з бояры и воеводы были головы по полком... В правой

руке з боярином и воеводою со князь Иваном Юрьевичем Булгаковым Голицыным головы: князь Василей князь Дмитреев сын Хилков ... Алексей да Микифор Григорьевы дети Давыдова» [12, с. 424].

Наступні відомості про Олексія Давидова містяться в Боярському списку 1577 р. («Список бояр, окольничих и дворян, которые служат из выбора, 85 года»), складеному незадовго до Лівонського походу, між лютим та квітнем 1577 р. У списку дворян «з вибору» з Рузи є «Алексей Григорьев сын Давыдов», призначений в наряд до Серпухова, що входив до внутрішньої оборонної лінії. Варто зазначити, що в цьому ж списку вказані брат Олексія Никифор («Микифор Григорьев сын Давыдов») та син Иван, котрий вперше заступив на військову службу («новик безпоместен Иван Алексеев сын Давыдов») [13, с. 45].

У квітні 1577 р. цар остаточно вирішує розпочати новий Лівонський похід і влітку вирушає в напрямку західного кордону. О. Давидов згадується в актових документах кілька разів упродовж 1577 р., який ознаменувався швидкими та легкими перемогами російського війська.

На початку вересня 1577 р. він бере участь у здобутті Кеси (нім. Венден, суч. Цесис), традиційної резиденції магістрів Лівонського ордену: «государь царь и великий князь Иван Васильевичь всеа Русии послал х Кеси с нарядом бояр своих и воевод по полком... У наряду окольничей и воеводы Борис Васильевич Шеин ... да Алексей Григорьев сын Давыдов. И тем походом государевы воеводы Кесь взяли» [14, с. 420].

Проте невдовзі литовці знову заволоділи Невгіном (Дінабургом) і Кессю, про що цар дізнається в Новгороді, в Хутинському Спасо-Преображенському монастирі на свято його засновника: «Лета 7086 (1577), ноября в б д., на память преподобнаго отца нашего Варлаама Хутынскаго чудотворца, пригнал к царю и великому князю гонец, к Спасу на Хутыню, от Великаго Новаго города, за семь верст; а сказал, что литовские люди обманом город Невчин взяли». Складаються списки воевод за полками. «И царь и великий князь послал х Кеси, с нарядом, и тогда были воеводы по полком». «У наряду были воеводы, князь Василий Иванович Кривоборской да Алексей Давыдов». Але, як свідчить запис у Розрядній книзі, діти боярські та дворяни могли знехтувати наказом царя і навіть не з'явитися на місце збору: «И воеводы пришли в Резицу, а служилые люди не собралися и поход не был» [12, с. 140]. Військо було зібране лише на початку наступного 1578 р.

Перемоги та поразки Лівонської війни супроводжувалися спробами Івана Грозного зміцнити міжнародне становище країни, яке ускладнювалося в цей період новими союзами віковичних супротивників Росії. Так, у вересні 1577 р. Польща уклала мир з кримським ханом Мехметом Гиреєм, у листопаді того ж року Османська імперія в очікуванні війни з Іраном уклала мир з Польщею. У тому ж таки році перемир'я з Туреччиною уклала і Священна Римська імперія. Наступного року Річ Посполита та Швеція готувалися укласти союз для спільної боротьби проти Івана IV. З огляду на об'єднання сил суперників, Росія робить деякі спроби зміцнення зв'язків зі своїми давнішими прихильниками.

У 60–80-х роках XVI ст. відновлюються політичні та економічні відносини із Данією: зближення її з Російською державою обумовлювалося союзом Швеції – давнього військового суперника Данії – з Польщею у війні проти Росії.

Протягом другої половини XVI ст. було укладено три російсько-датських договори. У 1561 р. у Лівонії підписана датсько-російська мирна угода про володіння датського короля Фридерика II та герцога Магнуса, його брата. У 1562 р. у Можайську підписаний мирний договір між Данією та Росією, який вирішував військові та територіальні питання, а також окреслював умови взаємовигідної торгівлі між двома країнами, зокрема повернення торгових домів датським купцям у Новгороді та Івангороді, а також виділення торгових дворів руським купцям у Копенгагені та на острові Готланд. У 1578 р. цей договір був відновлений. Одним з дійових осіб цієї історичної події був Олексій Григорович Давидов.

У договорі 1578 р., укладеному в Олександрівській слободі, з датського боку брало участь посольство Якоба Ульфельда. Його книга «*Jacobi, nobilis Dani, Friderici II Regis legati, Hodoeporicon Ruthenicum*» у перекладі датською мовою як доповнення до книги Резена (Resen) «*Frederik den Andens Krig*» є одним з головних джерел з історії посольства 1578 р. [15]. Збірку документів з російсько-датських відносин, що зберігається в Данії, було досліджено, перекладено російською мовою та опубліковано наприкінці XIX – на початку XX ст. першим секретарем російського посольства у Копенгагені у 80-х роках XIX ст. російським археографом Ю. Щербачовим. У статті «Два посольства при Івані IV Васильєвичі» Ю. Щербачова, вміщеній в «Русском вестнике» у 1887 р.,

детально описано історію укладання договору [16, с. 88–175]. Окрім книги Я. Ульфельда, у праці використані листи послів королю Фридеріку II та «Протокол» Таємного королівського архіву.

Візит послів до Росії тривав 11 днів – від 19 до 29 серпня 1578 р. – і складався з вітання, першої аудієнції царя, обміну подарунками, переговорів з призначеними государевими особами, якими керував дяк Андрій Якович Щелкалов. Щодня переговорам передувала коротка аудієнція царя.

Король Фридерик II нагадав царю про дозвіл вільного морського проходу до Івангорода, вимагав залишити йому кілька фортець у Курляндії та віддати датських полонених, скаржився на територіальні загарбання росіян біля кордонів з Норвегією тощо.

Іван IV у відповідь доводив свої права на Лівонію та Курляндію, нагадував про поступку шведському королю щодо фортець, відмовлявся від полонених та погоджувався на розслідування прикордонних суперечок. У результаті переговорів під тиском російської сторони датські послы відмовилися від Курляндії, від укладання довічного миру й обмежилися перемир'ям. Серед інших пунктів грамоти зазначалося про направлення російського посольства до Данії для ратифікації договору: «а слати бы тебе, приятелю нашему в те перемирные лета к нашему царскому величеству своих великих послов, которые бы меж нас могли бы дело делати и докончанье» [16, с. 149].

Після хрестоцілування (28 серпня), а точніше – цілування розкритого Євангелія, якого цар зажадав від послів, сторони обмінялися грамотами; наступного дня послы отримали царські подарунки та поїхали.

На зворотному шляху в Новгороді датські послы отримали звістку, що для підтвердження перемир'я їх будуть супроводжувати російські послы, які наздогнали їх у дорозі лише 19 жовтня поблизу Юр'єва (Дерпт, суч. Тарту). До складу посольства входили намісник мценський Олексій Григорович Давидов і дяк Тимофій Петров (у фонді Таємного королівського архіву Копенгагена зберігається їхня вірча грамота, датована 28 серпня 1578 р.) [16, с. 165]. Як бачимо, в 1578 р. Давидов перебував певний час на посаді намісника міста Мценськ, однієї з найбільших фортець на півночі держави, населення якої у XVI ст. відбивало напади кримських татар.

Російські послы наполягали на необхідності затриматися в Юр'єві через існуючу загрозу з боку шведських та лівонських загонів на шляху

до Пернау (суч. Пярну). Після тривалих суперечок подорож була продовжена, і 8 листопада вони прибули до Пернау.

Подальший шлях для росіян ускладнювався: в умовах Лівонської війни, що тривала, вони могли дістатися Данії лише морським шляхом. Датчани вирушили суходолом, оскільки Данія мала на той час мирні відносини зі Швецією та Литвою. Про подальшу подорож російського посольства Ю. Щербачов лише згадує, зокрема, про те, що після перебування на острові Готланд воно прибуло до Данії навесні, причому не подає точної дати прибуття до Копенгагена [16, с. 168].

Слід зауважити, що посольство змушене було перечекаати зиму на Готланді, який на той час належав Данії, через суцільне замерзання заток Балтійського моря і частково його центральної частини. Біля берегів Пернау, звідки вирушили послы, крига з'являється вже з середини листопада, в районі ж самого Готланду льодостав триває з січня мало не до кінця квітня [17], тому посольство і не могло виїхати з острова раніше.

Датчани прибули до Копенгагена вже 6 січня 1579 р. Проте, оскільки місія посольства Я. Ульфельда була визнана королем Фридериком II невдалою, а договір таким, що не захищав інтересів Данії, він відмовився підтверджувати грамоту Івана Грозного. Ульфельда вигнали з королівської ради (*ріксроду*), і він потрапив у немилість. Російські послы Олексій Давидов та Тимофій Петров були прийняті незадоволеним королем стримано і практично дістали наказ повертатися назад у будь-який час. Відповідь царю Івану Фридерик надіслав не з послами, а з датським капітаном Петером Адріаном [16, с. 172].

Дату повернення російських послів на батьківщину жодне джерело не зазначає, але, якщо згадати дату завершення рукописного Євангелія, «написанного в королевському городі Капнагаве», очевидним стає те, що це було після 2 травня.

Враховуючи час прибуття посольства до Данії – після танення льоду в Балтійському морі в районі Готланду, тобто не раніше другої половини – кінця квітня, а також дату закінчення переписування рукопису 2 травня, можна припустити, що робота з його написання розпочалася і тривала під час перебування посольства на Готланді в листопаді 1578 – березні 1579 р., а закінчена вже в Копенгагені 2 травня.

Щодо книги, з якої переписувався цей рукопис, доцільно розглянути дві версії. По-перше, таке євангеліє могло бути при самому посольстві:

оскільки до Петра I Росія не мала постійних представництв в європейських державах, посольство везло з собою все необхідне, зокрема й похідні церкви зі священником [18, с. 590], а тому й богослужбні книги.

По-друге, для переписування могло бути використане євангеліє однієї з православних руських церков, розташованих у торгових дворах Готланду і Копенгагена: за Можайським мирним договором з Данією 1562 р. російським купцям надавалися двори в цих двох місцях, де безсумнівно діяли православні церкви. Відносно Готланду, то йшлося навіть не про надання, а про повернення торгового двору в цьому важливому перевалочному пункті середньовіччя: тут ще в XII ст. був заснований новгородський торговий двір, і в ньому на початку XIII ст. була збудована кам'яна руська церква, а в документах пізнішого часу є згадка про дві руські церкви на острові [19, с. 99–135].

Подальше життя Олексія Давидова після повернення на батьківщину знову пов'язане з Лівонською війною, зокрема її останнім етапом. Наступного року він бере участь в обороні Пскова від війська Речі Посполитої, яке очолював Стефан Баторій. Облога тривала з 18 серпня 1581 до 4 лютого 1582 р. Російське командування очікувало нападу поляків на Псков і почало готуватися до нього ще влітку 1580 р. У Розрядній книзі 1475–1605 рр. у записах за 1580 р. зазначено: «Тово же году прислана роспись во Псков к боярину и воеводам ко князю Ивану Петровичи Шуйскому, ... Только король польской и литовской пойдет к Куконосу, а к Смоленску и ко Пскову и к Лукам ево не почаяют, и быть против короля под людьми воеводам по росписи изо Пскова... А во Пскове тогда быть бояром и воеводам князю Василью Федоровичю Скопину Шуйскому... Да головам: князю Петру князь Иванову сыну Борятинскому да Алексею Давыдову...» [14, с. 129]. У підпорядкування Івану Петровичу Шуйському, псковському воеводі, було призначено близько 7000 дітей боярських, стрільців і козаків, а також кілька тисяч татар, які повинні були діяти поза межами міських стін.

Кожному військовому очільнику заздалегідь було визначене своє місце: «в Кремле и в Застенье быти боярину и воеводом князю Ивану Петровичю Шуйскому да Роману Дмитриевичю Бутурлину да голове Алексею Давыдову» [14, с. 130]. Успішна облога та вдалі вилазки російського війська тривали кілька місяців і закінчилися поразкою поляків, вимушених укласти мирний договір з Іваном IV. Проте від того часу з історич-

них джерел зникає ім'я Олексія Давидова. Цілком імовірно, що він міг загинути разом з іншими захисниками міста.

Таким чином, запис писця із згадуванням незвичного місця створення книги став приводом до проведення дослідження щодо встановлення особистості замовника рукопису та реконструкції його біографії в контексті історичних подій XVI ст. Водночас вивчення обставин важливого епізоду з життя замовника Євангелія – участь у російському посольстві в Данії 1578 р. – сприяло суттєвому уточненню атрибуції рукопису відносно часу та місця його створення.

Список використаних джерел

1. Перше стисле описання рукопису та запису див.: Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. / Н. И. Петров. – М., 1904. – Вып. 3: Библиотека Киево-Софийского собора. – IV, 307, LVIII с.
2. Сучасне кодикологічне описання рукопису див.: Иванова О. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: наук. кат.: палеогр. альбом [Текст] / О. А. Иванова, О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко. – К., 2010. – 791 с.: іл.
3. Briquet C. M. Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. – Leipzig, 1907–1923. – Vol. 4. – 810 p., tabl.
4. Деякі стислі та неповні відомості про військову діяльність Давидова наведено у виданні «Славянская энциклопедия Киевская Русь – Московия: в 2 т.» [Текст] / В. В. Богуславский. – М., 2001. – Т. 1 (А–М). – 784 с.
5. Баскаков Н. А. Русские фамилии тюркского происхождения [Текст] / Н. А. Баскаков. – М.: Наука, 1979. – 279 с.
6. Хоруженко О. И. Именные тамги русского дворянства [Текст] / О. И. Хоруженко // История Отечества в памятниках письменности / Проблемы истории России: Сб. науч. трудов. – Екатеринбург: Волот, 2005. – Вып. 5: На перекрестке эпох и традиций. – 284 с.
7. Тысячная книга 1550 г. и Дворовая тетрадь 50-х годов XVI в. [Текст] / Подг. к печати А. А. Зимин. – М.; Л.: АН СССР, 1950. – 454 с.
8. Алфавитный указатель фамилий и лиц, упоминаемых в Боярских книгах, хранящихся в I-м отделении Архива Министерства Юстиции,

с обозначением служебной деятельности каждого лица и годов состояния в занимаемых должностях [Текст]. – М., 1853. – 502 с., ил.

9. Список с грамоты царя Ивана Васильевича 1550 года о жаловании поместьями [Текст] // Временник Императорского московского общества истории и давностей Российских. – СПб., 1854. – Книга 20. – 324 с.

10. Полное собрание русских летописей: Летописец начала царства царя и великого князя Ивана Васильевича. Александро-Невская летопись. Лебедевская летопись [Текст]. – М., 2009. – Т. XXIX. – 400 с.

11. Разрядная книга 1550–1636 гг. [Текст] / сост. Л. Ф. Кузьмина. – М.: АН СССР: Ин-т истории. – 1975. – Т. 1. – 431 с.

12. Разрядная книга 1475–1598 гг. [Текст]. – М.: АН СССР: Ин-т истории: Наука, 1966. – 613 с.

13. Боярские списки последней четверти XVI – начала XVII вв. и роспись русского войска 1604 г.: Указатель состава государева двора по фонду Разрядного приказа. [Текст]. / сост. С. П. Мордовина, А. Л. Станиславский. – М.: ЦГАДА, 1979. – Часть 1. – 340 с.

14. Разрядная книга 1475–1605 гг. [Текст]. – М.: АН СССР: Ин-т истории: Наука, 1982. – Т. II, Ч. II. – 441 с.

15. Jacobi, nobilis Dani, Friderici II Regis legati, Hodoeporicon Ruthenicum [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/rus12/Ulfeldt/pred1.phtml?id=1558>.

16. Щербачев Ю. Н. Два посольства при Иване IV Васильевиче [Текст] / Ю. Н. Щербачев // Русский вестник. – М., 1887. – Т. 190. – № 7. – С. 88–175.

17. На балтийских ветрах: Подборка материалов о Калининградской области и Балтийском море [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mybaltika.ru/materialy>.

18. Забелин С. Н. Русские церкви в Европе [Текст] / С.Н. Забелин // Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.: Альманах. – М.: Студия ТРИТЭ: Рос. Архив, 1999. – С. 589–600.

19. Иоаннисян О. М. Архитектура Давней Руси и средневековой Скандинавии. Их взаимосвязи [Текст] / О. М. Иоаннисян // Изучение и реставрация памятников давнерусской архитектуры и монументального искусства / Труды Государственного Эрмитажа. – СПб., 2007. – Т. 36. – С. 99–135.

Summary

The article covers the historical background of the scribe's record of the XVIth century Cyrillic manuscript, which is kept in the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

Key words: bibliology, manuscript, Cyrillic Gospel of the XVIth century, Russian history of the XVIth century, European history of the XVIth century, Danish-Russian diplomatic relations of the XVIth century, Ivan the Terrible.